

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ НАРЫҒЫНДАҒЫ ФРИЛАНСЕРЛІК

Аканова Жансая Дабылқызы

zhansayadabylkyzy@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, әлеуметтану кафедрасының магистранты

Ғылыми жетекші – Б.Ж Смағамбет

Инновациялық тәжірибе – шектеулі топқа таралған іс-әрекеттің жаңа түрлері. Олар кем дегенде бір ұрпақтың өмірін, халықтың біршама бөлігі өмір бойы қатысатын «әдеттегі» адамдардың әдеттегі әрекеттерінен ерекшеленеді. Инновациялық тәжірибелер, мысалы, техникалық жаңалықтарды, тұтынудың жаңа модельдерін және жаңа еңбек тәсілдерін игерумен байланысты болуы мүмкін. Инновациялардың диффузиясы — олардың қоғамда таралуына ерекше қызығушылық тудырады.

Француз әлеуметтанушысы Г.Тард алғашқылардың бірі болып қоғам еліктеу процесінің арқасында өзінің тұтастығын сақтайтынын, ал әлеуметтік өзгерістер рөлдік үлгілерді тарату және өзгерту кезінде орын алатының атап өтті. Экономист Й.Шумпетер кәсіпкер-инноваторларға бірінші дәрежелі рөл берді, ал оның ізбасарлары инновациялардың диффузиясы экономиканы экономикалық дамудың жаңа сатысына шығаратынын атап өтті.

Америкалық социолог Э.Роджерс өзінің атақты «Инновация диффузиясы» кітабында қоғамда инновацияларды тарату процесінің тұжырымдамалық схемасын ұсынды. Роджерстің пікірінше, инноваторлар тобы халықтың 2,5% құрайды. Көптеген зерттеулер инноваторлар — жас адамдар, астаналық қалалардың тұрғындары, космополиттік, аймақтық және әлеуметтік ұтқырлыққа бейім екенін көрсетеді. Инноваторлардың табысы орташадан жоғары, салыстырмалы түрде жоғары әлеуметтік мәртебесі, елеулі адами және әлеуметтік капиталы бар. Инноваторлардан кейін жаңа тәжірибеге халықтың неғұрлым кең топтары тартылады. Осы мақалада мен фрилансерлікті жалпы кеңінен таралған инновациялық еңбек тәжірибесі ретінде қарастырамын.

Фриланс – жаңа әлеуметтік құбылыс. Постиндустриялық (ақпараттық) экономикада тәуелсіз фрилансерлер әр түрлі тұтынушылар үшін жобаларды дербес жүзеге асыратын, интернетте жұмыс істейтін, яғни қашықтықтан жұмыс істейтін нарықтарға қатысады. Сонымен қатар, жаңа еңбек моделінің негізгі элементтерін – өзін-өзі жұмыспен қамтуды және жұмыста ақпараттық технологияларды белсенді пайдалану – Қазақстан жағдайында инновациялық деп санауға болады.

Ең бірінші фрилансер қашан пайда болғанын және қайда пайда болғаннан бастаған жөн. Біз фрилансерлер тек 21 ғасырда пайда бол деп санаймыз, ойланып қарасақ, бұрынғы замандағы тігіншілер, нан пісірушілер фрилансерлер болып есептеледі. Қазіргі таңда фрилансерлерге блоггерлерді жатқызсақ, қателеспейміз.

Теорияға келетін болсақ, «фриланс» және «фрилансер» терминдері ғылымда жеткілікті әзірленбеген: бүгінгі күні осы ұғымдардың бірыңғай қалыптасқан түсіндірмелері жоқ. Бір жағынан, бұл терминдер өзін-өзі сәйкестендіру үшін тәуелсіз қызметкерлердің кәсіби ортасында кеңінен қолданылады. Мысалы, бір жағынан көптеген жұмыс іздеуге арналған

веб-сайттарда, қауымдастықтарда, кәсіподақтарда «фриланс» және «фрилансер» терминдері тұрақты негізде пайдаланылады. Екінші жағынан, ғылыми әдебиетте бұл терминдер сирек кездеседі. Бұл зерттеушілердің өздерін ұқсас деп сәйкестендіретін қызметкерлер санатына шектеулі ықыласымен түсіндірілуі мүмкін яғни, академиялық көзқарас тұрғысынан ұғымның жеткіліксіз әзірленуі.

Бастапқыда Еуропада фрилансерлер орта ғасырлық жалдамалылар — еркін адамдар болған және жер иелеріне сыйақы үшін қызмет көрсететін кәсіби әскер қызметкерлері деп атады. «Free» сөзбе-сөз аудармасы (ағылш.) – еркін және «lancer» (ағылш.) – «найзалы» (қару - найза) тұтас осы мамандықты айқындайтын сөз: сарбаз-жалдамалы. Фрилансер – «еркін найзалы». Кәсіби жалданушылар өз қорқынышы мен тәуекеліне қарамастан уақытша жалданушылар қатарында, бір ғана біржолғы сыйақы үшін бүкіл Еуропа бойынша және одан тыс көптеген феодалдық соғыстарға қатысты. Жиі жалдамалылар кешегі қарсыластары қатарында, жолдастарына қарсы соғысатын. Осы анықтамадан бастап фрилансерлердің негізгі сипаттамасы – әр түрлі тапсырыс берушілерге кәсіби қызмет көрсету.

Көптеген танымал дереккөздер «фрилансер» терминінің алғашқы атап өткен кісі деп атақты британдық жазушы Вальтер Скоттқа сілтеме жасайды, ол «Айвенго» [1] тарихи романында осы сөзді қолданған. Оның үстіне, ол сипаттаған шындық әлдеқайда ертерек болған. 19 ғасырдан бастап «фрилансер» терминімен еркін суретшілерді, тәуелсіз журналистерді, сыншыларды, жазушылар мен музыканттарды және басқа шығармашылық кәсіптердің өкілдері атай бастады.

Кейбір футурологтар жалпы фрилансты болашақ экономикасының көрінісін көреді. Мәселен, Т.Малоун мен Р.Лойбахер: «жаңа экономиканың негізгі бірлігі – корпорация емес, адам екенің көрсетті. Міндеттер тұрақты менеджмент тізбегі арқылы емес, дербес тәуелсіз мердігерлер арқылы орындалады. Виртуалды коммуникацияларды қолдайтын электрондық фрилансерлер тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін икемді уақытша желілерді құрайды. Жұмыс орындалғаннан кейін желі ыдырайды, ал оның мүшелері қайтадан еркін агенттер болады және келесі тапсырманы іздеуде нарық бойынша жылжиды».

Осылайша, Малоун мен Лойбахер «электрондық пошта» (e-mail) және «электрондық бизнес» (e-business) неологизмдеріне ұқсас құрылған «электрондық фрилансер» (e-lancer) терминін айналымға енгізді, сондай-ақ жаңа бизнес модель — электрондық фриланс экономикасының (e-lance economy) пайда болуын болжады. Жалпы оқиғалардың одан әрі дамуы Малоун мен Лойбахердің болжамдарын растады. 1999 жылдың өзінде қашықтықтан жұмыс жасайтын алғашқы биржа Elance.com пайда болды. Бүгінгі күні миллиондаған фрилансерлер мен олардың бүкіл әлемнің тапсырыс берушілері қатысушылары арасында жаңа нарықтарды институттандыруды атап өттуге болады.

Тәуелсіз кәсіпқойлардың (фрилансерлердің) эмпириялық зерттеулері Батыс Еуропа мен АҚШ-та фриланс — қызметтер нарығының қарқынды дамуы кезеңінде 1990-жылдардың аяғында-2000-жылдардың басында ерекше танымалдыққа ие болды. Зерттеулердің көпшілігі негізінен еңбекті ұйымдастыру және уәждеу мәселелеріне, өмір сүру және жұмыс іздеу стратегияларына, сондай-ақ дәстүрлі жұмыспен қамту түрлері алдындағы фриланс артықшылықтары мен кемшіліктеріне (тәуекелдеріне) бағытталған болатын. Өзін-өзі жұмыспен қамту мен фриланс зерттеушілердің көпшілігі сапалы әдіснамада фрилансерлердің дәстүрлі жұмыспен қамту үлгілерімен салыстырғанда фрилансерлердің он және теріс жақтарына, жұмыс пен жеке өмір арасындағы тепе-теңдікке ие болуына назар аударған, сондай-ақ фрилансерлердің тапсырыстарын іздеу және орындау процесінде әлеуметтік байланыстардың (жеке және кәсіби желілердің) рөлін қарастырған. Сондай-ақ сапалы әдіснама шеңберінде фриланс құралында өмір сүрудің жеке стратегияларының және жұмыс іздеудің, белгісіздікпен, бір мәнді емес және тәуекелмен күрес стратегияларының, еңбек нарығындағы фрилансерлердің жетістік стратегияларының тақырыптары кеңінен зерделенеді. Зерттеушілер фрилансерлер арасындағы теңсіздікті құрастырудағы әлеуметтік және мәдени капиталдың рөлін, гендерлік проблематиканы, сондай-ақ фриланстың этикалық нормаларын зерттеуге ерекше назар аударған.

Фрилансерлердің өмірі тамаша әлем болып көрінеді: үйден ыңғайлы кесте мен қарқынмен жұмыс істейсің, жолға уақыт пен пайдасыз кеңестер жұмсамайсың. Табысты жағдайда, жұмысты бала күтімімен қоса атқаруға болады және осының арқасында бала бақшасыз жұмыс істеуге және бала күтімінен үнемдеуге болады — көптеген жас аналар үшін бұл маңызды. Әріптестерін мәңгі тітіркендіретін интроверт үшін фриланс - жалпы арман. Соңында, жұмысты нақты қалаға немесе тіпті елге байланыстырмай іздеуге болады.

Шын мәнінде, фриланс кемшіліктері бар және олар өте маңызды. Олар туралы алдын ала білу керек — содан кейін оларға дайындалу оңай.

Бүгінгі таңда «фрилансер» – жобалау негізінде әртүрлі тапсырыс берушілермен жұмыс істейтін тәуелсіз IT-мамандардың, журналистердің, дизайнерлердің, копирайтерлердің, аудармашылардың және т.б. өзін-өзі анықтау үшін бүкіл әлемде ең ортақ және жиі қолданылатын сөз. Сонымен бірге өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің пайдаланылатын анықтамасы мәдени және құқықтық ерекшеліктерге байланысты әртүрлі елдерде өзгеруі мүмкін. Мысалы, АҚШ-та осы санаттағы өкілдер өздерін «кеңесшілер» және «тәуелсіз мердігерлер», ал Франция мен Канадада – «автономды қызметкерлер» деп атайды.

«Фрилансер» термині «жеке кәсіпкер» заңды мәртебесіне сәйкес келмейді, бұл ретте барлық фрилансерлердің жеке кәсіпкерлер болып табылмайтынын түсіну маңызды, өйткені «фрилансер» терминін жеке маман ретінде түсіну керек, ал жеке кәсіпкердің жұмыс беруші ретінде іс жүзінде өз қызметкерлері бар адам ретінде тіркеледі. [2]

Заманауи фрилансер – тапсырыс берушінің қосалқы мердігері емес, әртүрлі клиенттерге өз бетінше қызмет көрсететін белгілі бір саладағы кәсіпқой. Бірақ бұл жерде міндетті түрде кәсіпқой болу шарт емес. Қазір, мысалы, интернет желісінде блоггерлер жоқтың қасы. Мысалы, суретшілерге арналған блогерлік қызмет (қандай да бір мазмұндағы бейнелер мен мәтіндерді тарату бойынша қызмет) дамып келе жатыр. Көптеген адамдар, негізінен, өзін-өзі тану бейнелерін түсіреді: олар қалай сурет салуды үйретеді, қандай да бір прогресс пен өз жұмыстары бар. Мұндай бейнероликтер өте танымал, сондай-ақ интернет ұлттық шеңберлерді жояды, бейнероликтерді шетелдіктер де көреді.

Суретші, немесе, қазір сәнді сөзбен айтқанда, иллюстраторлар, жақсы нәтижелерге қол жеткізе отырып, олар тапсырыстар ала бастайды. Тапсырыстар блогер-иллюстратор талантының жанкүйерлері болған YouTube-тің қатардағы пайдаланушыларынан (немесе өзге де бейне-ресурстардан) ғана емес, сонымен қатар жарнама, кинематография және бейне ойындар саласында маманданған отандық және шетелдік агенттіктерден (үлкен табыс әкелетін танымал индустрия) түседі. Сонымен қатар, жүздеген мың жазылушылар бар бұралған блог бейне жасаушыға жарнамадан табыс әкеледі.

Иллюстратор сондай-ақ өз сайты жасап, тапсырыс бойынша емес, дайын жұмыстарын сата алады. Бірқатар осы сала аясында сайттар бар, онда өз жұмыстарын мысалы танымал суреттері бар плакаттар, артбуктар мен жапсырмаларды қоюға болады, ал бүкіл әлемнің адамдары тапсырыс береді.

Жалпы өзін-өзі жұмыспен қамтуды стратегиялық бейімделу ретінде қарастыруға болады. Өзін-өзі жұмыспен қамтуды экономикалық дағдарыс кезінде немесе белгілі бір өмірлік жағдайларда (ЖОО-да оқыту, бала күтімі, зейнеткерлікке шығу және т.б.) жиі қолданылатын өмір сүруге арналған қаражат көзі ретінде қарастыруға болады.

Тәуелсіз кәсіпқойлардың (фрилансерлердің) электрондық өзін-өзі жұмыспен қамтылуы жергілікті нарыққа кіріктірілген дербес қызметкердің дәстүрлі фигурасынан аумақтық және ұлттық шекаралардың үстінде интернет арқылы қызмет көрсететін жаһандық қызметкердің фигурасына ауысуды білдіретін жаңа еңбек моделі болып табылады. Электрондық өзін-өзі жұмыспен қамтуды, адами капиталды және инновациялық әлеуметтік экономикалық тәжірибелерді өзіне шоғырландыратын қашықтықтан жұмыс істеудің мамандандырылған нарықтарын зерделеу экономиканы жаңғырту контекстінде маңызды мәнге ие.

Қазақстандық қоғам үшін зерттеудің маңызы зор. Себебі, бұл Қазақстан үшін енді еніп келе жатқан инновациялық тәжірибе. Интернет желісінде жұмыс істейтін, қашықтықтан

жұмыс нарықтарындағы дербес жұмыспен қамту Қазақстанда және көршілес жақын елдерде тез тарайтын инновациялық еңбек тәжірибесін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Айвенго>
2. Демченко С. В. Фриланс как форма самостоятельной занятости [Текст] // Актуальные проблемы права: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Москва, ноябрь 2015 г.). — М.: Буки-Веди, 2015. — С. 184-186. — URL <https://moluch.ru/conf/law/archive/179/9047/>
3. Абрамов Р.Н., Зудина А.А. Социальные инноваторы: досуговые практики и культурное потребление // Мониторинг общественного мнения. 2009. № 6. С. 134—142.
4. Тард Г. Законы подражания. М. : Академический проект, 2011. [Tarde G. (2011)]
5. Стребков Д.О., Шевчук А.В., Спирина М.О. Самостоятельная занятость на рынке удалённой работы: распространение инновационной трудовой практики//Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2016. № 6. С. 89—106.
6. Strebkov D., Shevchuk A. (2015) Work Trajectories of Self-Employed Professionals. Mir Rossii, vol. 24, no 1, pp. 72–100 (in Russian)
7. Шевчук А.В. (2010) Границы автономии: феномен «зависимой» самозанятости // Социологический журнал. № 3. С. 35–51.
8. Стребков Д.О., Шевчук А.В. (2009) Фрилансеры в информационной экономике: как россияне осваивают новые формы организации труда и занятости (по результатам Первой всероссийской переписи фрилансеров). Препринт WP4/2009/03. Серия WP4 М.: ВШЭ.
9. Малоун Т.У. Труд в новом столетии. Как новые формы бизнеса влияют на организации, стиль управления и вашу жизнь. М. : Олимп-Бизнес, 2006. [Malone T.W. (2006)]
10. Климова С.Г., Абрамов Р.Н. Современный работник: концептуализация и эмпирическая проверка понятия // Мир России. 2010. Т. XIX. № 2. С. 98—117.